

művészet

Sipos László

Gondolatok a lónyai románkori és gótikus falképek ikonográfiájáról

A lónyai templomban hazánk egyik legjelentősebb román és gótikus freskóciklusa került napvilágra, a legelső magyarországi Köpenyes Máriával, a szentek táblakép finomságú gótikus falképeivel, s olyan unikális ábrázolásokkal, mint Szent Julianna, avagy Szent Zsigmond. Nem előzmények nélküli tanulmányunkban¹ a közelmúltban feltárt és restaurált falképek bemutatásán kívül azok elemzésére is vállalkoztunk, a szakirodalomban eddig megjelent – elsősorban Fazekas Gyöngyi, Lángi József és Oltai Péter nevéhez köthető – álláspontok számbavételére, esetenként cáfolatára is sort kerítve.

Lónya középkori temploma és a feltárt falképek

A Tisza közelében fekvő beregi falu – Lónya – legfőbb büszkesége mindig is középkori református temploma volt. (Az egyhajós, szabályos téglalap alaprajzú templom a 13. században épült, a pápai tizedjegyzék szerint 1332 és 1335 között már Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomként említik, majd a 14–15. század során átalakították.² Későbbi átépítései nem voltak jelentősek, így a vakolat alatt fennmaradhatott a templombelső gótikus-reneszánsz festése, mely az utóbbi évek egyik legjelentősebb ilyen jellegű felfedezése.

A lónyai falképekről a 19. század végén már voltak információink. „A református templom kitisztítása alkalmával, mint az ottani pap fia említé, falképekre akadtak, melyek az egész templomot elfoglalják, de fölfedezéseik után azokat ismét bemetszelték. – Talán jobb, hogy bántatlanul hagyták, majd jön, úgy hiszem, oly időszak is mikor az efféle művészi tárgyakat nem egyedül vallástisztítói szempontból fogják tekinteni!” – írta Rómer Flóris.³ Bereg vármegyei monográfiájában Lehoczky Tivadar is tesz említést az északi falon „látható” festésről.⁴ A 2000-ben bekövetkezett

1. A szerzőnek a laskodi Szent László-freskókat bemutató tanulmánya a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2000/4. számában (397–401.) jelent meg; a középkori templomi falképekkel kapcsolatos további kutatásairól, illetve beszámolóiról szóló néhány publikáció: EUROPA NOSTRA-DÍJ SONKÁD TEMPLOMÁNAK (Falu Város Régió 1999/7. szám 21–22.), A kisszekeresi református templom helyreállítása (Műemlékvédelem 2000/1. szám 31–35., A LASKODI REFORMÁTUS TEMPLOM - Egy korai Szent László-legenda freskó (Műemlékvédelem 2000/5. szám 279–285.), Gyűgye református temploma (Értéktmentő 2006. 2. szám 10.).

2. Entz 1987, 50–53., Vincze 1995, 41.

3. Rómer 1874, 123.

4. Lehoczky 1881, 395.

beregi árvíz után kezdődhetett meg a templom szakszerű építészeti helyreállítása. A templom műemléki helyreállítását Oltai Péter vezette.⁵ 2004-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) által biztosított támogatásból elkészült a hajó falképeinek feltárása⁶, azok esztétikai helyreállítása pedig tavaly fejeződött be.

Lónya falfestményei kapcsán három korszakot képviselő, jelentős alkotásokról beszélhetünk, melyek minőségben magasan kiemelkednek a beregi (és szabolcsi) templomok (Csaroda, Márokpapi, Laskod) hasonló falképei közül. Lónyán a XIII. századi falképek légiesek, a szentek mosolygósak és mindegyik alakot egy kicsit másként festettek, Csarodán viszont sematikus módon egymás után ábrázolják őket – állapította meg Fazekas Gyöngyi,⁷ a vezető restaurátor.

A román kori falképek

Lónyán a legkorábbi festett rétegek a diadalív bélletében, annak a hajó felé eső oldalán és a templom déli falán kerültek elő. Ezek a román kori falképek: a 12 felszentelési kereszt, a Köpenyes Madonna, négy szent a diadalív bélletében, három szent a szószerű feljárománál és Sárkányölő Szent György a déli falon.

A templom építéskor a téglafalakat még nem vakolták, a képmezőket keret sem övezte, és rajtuk kívül csak a 35–40 cm átmérőjű felszentelési keresztet alá kentek fel egy-egy vékony rétegű, kis felületű, kerek mezőt. Ezek a 3–4 cm széles körbe foglalt egyszerű keresztet szimmetrikusan helyezkedtek el, a padlótól 130–140 cm-re. A szentélyben négy volt feltárható, a hosszirányú falakon három-három, míg a nyugatin a kapu két oldalán egy-egy található. Érdekes, egyben szimbolikus is, hogy a nyugati keresztet fekete színnel, míg a többi egységesen vörössel festették.

A diadalíven feltárt figurális ábrázolások mindegyikének – kivéve a Köpenyes Máriát – a feje felett valamikor névfelirat volt olvasható, de a sérülések miatt a szöveg töredékei ma már alig értelmezhetők. Az északi oldal két négyzetméteres felületén két női szent – életnagyságúnál kisebb – alakja ismerhető fel. Testük nagyrészt elpusztult, annak idején arcukat is kalapácsütésekkel roncsolták, hogy az új vakolatréteg jobban kössön hozzá.⁸ Mindezek ellenére felismerhető a jobb oldali lilomos koronája és dicsfényének karéjos belső díszítése. A bal oldali női szent fodros szegélyű fátylat visel, és sötét köpeny takarja a vállát. A diadalív déli belső oldalának figurái is hasonló méretű képmezőben jelennek meg, sérüléseik viszont nem olyan jelentősek, mint az északi oldalon. Itt két férfi szent áll egymás mellett. Balra egy jobbát felemelő, sötét színű fejét kámzsával elfedő figura, aki lehet rendalapító vagy egy szerzetes-szent, mert tonzúrája is van. Jobbra pedig egy hosszú szakállú, baljában könyvet tartó figura áll.

A diadalív hajó felé eső oldalán is festettek egy-egy képmezőt, ahol az északi oldalon négy négyzetmétert is jóval meghaladó (285x152 cm-es) képmezőben Köpenyes Mária és egy másik szent alakja bontakozik ki. (1. kép) Mária arca sérült, dicsfénye érdekes karéjos megoldású, köpenyét pedig a mellén feltűnően nagyméretű boglár fogja össze. Ruháját rombusz alakú, karéjos mustrák díszítik. Karjait szinte függőlegesen lógatja, és köpenye szélét fogja mindkét kezével. A felnyíló köpeny alatt

5. Oltai 2006, 348-356.

6. Lángi 2006, 357-374.

7. Fazekas 2008, 10.

8. Lángi 2006, 362.

1. kép. A köpenyes Mária

A diadalív hajó felé eső déli oldalán három figurát festett meg a mester egy három négyzetméternyi (150x205 cm) nagyságú képmezőn. Bal oldalon egy jobbát áldásra emelő, baljában könyvet tartó püspökszent áll, akit névfeliratának látható részei alapján Szent Miklóssal, a 4. század első felében élt műrai püspökkel azonosíthatunk.¹² (Az ő alakja él tovább Mikulásként...) Középen egy pálmaágat tartó, mosolygó női szent látható (a 2. képen balra), de attribútum és felirat hiányában nem állapítható meg, ki is voltaképpen ő. Jobbra pedig – a névfelirat alapján – Szent Julianna áll (a 2. képen jobbra) – a hazai emlékanyagban tudomásunk szerint nincs is több példa. Az ókeresztény szent

az oltalomkereső figuráknak csak az arca látható. Ikonográfiai jelentése szerint Mária – közbenjáró szerepének megfelelően – a világbíró Krisztus haragja ellen védi a bűnös embereket köpenye alatt, és kegyelemért könyörög számukra.⁹ Bizáncban (majd Konstantinápolyban) kiterjedt kultusza volt Mária köpeny-erekljének, mely kultusz a IV. kereszties hadjárat (1204) után terjedt el Európában. Az első Köpenyes Madonnák a XIII. században Itáliában jelentek meg.¹⁰ A történelmi Magyarország területén a Köpenyes Mária-ábrázolásainak túlnyomó többsége a falképfestészet emlékanyagában maradt fenn. A lónyai ábrázolás Lángi szerint nagy valószínűséggel a Köpenyes Mária-ink között a legkorábbi.¹¹

2. kép. A pálmaágas női szent és Szent Julianna

9. Seibert 1994, 182-183.

10. Seibert 1994, 182.

11. Lángi 2006, 362-363.

12. White 1993, 180-181.

3. kép. Sárkányölő Szent György

díszített dicsfény övezi, vállát vörös köpeny fedi, mely alatt kilátszik a lemezekből álló vértje. Baljában ovális, vörös-fehér pajzsot emel maga elé, jobbjával hatalmas lándzsát dőf a sárkányba, melyből magasra fröccsen a vér.

A gótikus falképek

A gótikus festmények a szentélyben szinte összefüggően találhatók, alattuk viszont a korai rétegnek csak a felszentelési keresztjeit találták meg. Eredetileg a teljes felületet beborította a 15. századi freskó, mely négy képszalagra tagolódott.¹⁵ A szentély gótikus falfestményein a figurák táblakép finomságúak. Szent Imre és Szent István ruháit (az övet, a gombokat, a kesztyűket és a cipőjüket) – mint ahogy arra Fazekas Gyöngyi rámutatott¹⁶ - hihetetlen érzékenységgel festették meg. (Igaz ő királyokról írt, holott Imre „csak herceg” volt...)¹⁷

A szentély déli falán négy szent gótikus alakja uralkodik. Az ablaktól balra Szent Bertalan apostol látható, akinek nemcsak a könyv az attribútuma, hanem vértanúságának eszköze a kés is, mellyel a barbárok megnyúzták.¹⁸ Ezt a kést tartja kezében. Tőle balra egy ismeretlen apostol áll... Az ablaktól jobbra (a 4. képen, a

304-ben halt mártírhalált, mert nem akart pogány vőlegényéhez feleségül menni, amíg az Krisztus hitere nem tér. Megvesszőzték, hajánál fogva lógatták, forró ólmot öntöttek rá, majd börtönbe zárták. Maga az ördög is megkísértette, de a szűz megláncolta és a pöcegödörbe dobta a sátánt. Ám mindhiába, végül mégis lefejezték.¹³

A hajóban a déli fal közepén egy több mint négy és fél négyzetméteres (222x203 cm-es) képmezőben Sárkányölő Szent György ábrázolása került napvilágra. (3. kép) A 3. században élt katonaszent 303. táján vértanúként halt meg. Híres – és gyakran ábrázolt – története szerint ő győzte le a kisázsiai Sylena mocsarában rejtőző és már csak emberáldozatokkal megbékíthető sárkányt. Ráadásul éppen akkor, amikor áldozatként már a király leánya volt soron.¹⁴ A lónyai falkép-maradványon a sárkány ma már alig látható, akárcsak a ló hátsó lábai. Teljesen ép viszont a megmentett, imára kulcsolt kezű szilénei királylány. A szent fejét különlegesen

13. Voragine 1990, 74–75.

14. White 1993, 99–100.

15. Lángi 2006, 366.

16. Fazekas 2008, 10.

17. Szuhay-Havas 1993, 260–261.

18. White 1993, 36–37.

szószékkoronától balra) látjuk a magyar szenteket, Szent Imrét (†1031) és Szent Istvánt (†1038).¹⁹ Vállukon palástot viselnek, baljukban országalmát, jobbjukban liliomos végű, illetve buzogányszerű kormánypálcát tartanak. (A felső sávban, az ablak két oldalán egy-egy írópultnál ülő figura roncsolt maradványai kerültek elő...)

4. kép. A szószékkoronától balra Szent Imre és Szent István

A diadalív déli bélében névfelirata alapján Szent Zsigmond ábrázoltatott, aki Zsigmond király védőszentjeként lett népszerű a 14–15. század fordulóján. Falképes ábrázoláson hazánkban eddig még nem volt ismert, állapította meg Lángi.²⁰ A „királyszentek” feltett négy-négy mondatszalogot tartó próféta mellképe került megfestésre, a déli oldalon legfelül Mózes. Mózes a keresztény ikonográfiában Krisztus előképének tekintendő, aki az emberiséget megváltotta a bűntől és a haláltól. Krisztus – a színeváltozáskor – Illés és Mózes közt jelenik meg, a középkorban pedig Mózeset még a próféták közé is „felvették”.²¹

A szentély keleti falán, az ablaktól balra eső falszakaszon Simon apostolt, az ablak mellett a vele együtt ünnepelt Júdás Tádét láthatjuk. (És nem pedig Júdást, mint ahogy azt tanulmányában Lángi említi.)²² Róluk tudjuk a legkevesebbet a Szentírásból, egy meggyökeresedett hagyomány szerint Simon Egyiptomban hirdette az igét, majd társával, Júdás Tádéval Perzsiába mentek, ahol mindketten vértanúhalált haltak.²³ Az ablaktól jobbra eső felületen zarándokbottal és fejfedővel (Compostela címerére utaló kagylós kalappal) az idősebbik Jakab,²⁴ majd pedig a vértanú Mátyás apostol, az ácsok védőszentje²⁵ kapott helyet. Látványosan dúsredőzetű köpenyeik színes ruháikat csak részben fedik, sugaras dicsfényük leomló hajfűrtjeiket koronázzák. (5. kép)

A szentély keleti ablaka felett a sirládából kiemelkedő feltámadó Krisztust ábrázolták. (Ez nem a „Fájdalmas Krisztus”, mint ahogy azt Lángi véli.²⁶ A Fájdalmas Krisztus-ábrázolásokon Krisztus sebei láthatók, azok hangsúlyos ábrázolása a Passióra utalnak.²⁷ Itt a feltámadás az ikonográfiai üzenet.²⁸) A sírtól jobbra és balra

19. Szuhay-Havas 1993, 260–265.

20. Lángi 2006, 370.

21. Seibert 1994, 234–236.

22. Lángi 2006, 368.

23. White 1993, 220.

24. White 1993, 112.

25. White 1993, 177.

26. Lángi 2006, 368.

27. Seibert 1994, 90–91.

28. Seibert 1994, 187–190.

5. kép. Jakab és Mátság apostol

– vélhetően – János apostol és Szűz Mária kaphatott helyet – írja Lángi.²⁹ Az ikonográfiai analógiákból azonban Mária Magdolna és Szűz Mária a valószínűbb. Máté két asszonyt említ, Mária Magdolnát és a másik Máriát,³⁰ Lukács evangéliuma pedig lényegében hármat (még Johannát, Jakab anyját is.)³¹

Az északi fal freskói szinte teljesen megsemmisültek, így csak feltételezhetjük, hogy – a templom ikonográfiai rendjének megfelelően – egy Szent László-ábrázolás kaphatott itt helyet. Őt halála után alig egy évszázaddal, 1192-ben iktatta Celesztin pápa a szentek sorába.³² (Szabolcs egyik rangos gótikus templomában – Laskodon – második szent királyunk legendája egész freskó-ciklust kapott.)³³

Az északi fal freskói szinte teljesen

Az a bizonyos Miklós Mester

A lónyai templom szentélyében, az északi fal egy mondatszalgáján a következő felirat olvasható:

„mag(iste)r ’ nicolaus...e’ Anno d(omi)ni...’xiii”

A felirat egy bizonyos Nicolaus (Miklós) mesterről tesz említést, az évszám végének töredéke (13) pedig a művészettörténeti párhuzamok alapján, nagy biztonsággal 1413-ra egészíthető ki. (Ez Zsigmond uralkodásának kellős közepére esik, röviddel ezelőtt – 1410-ben – választották meg német-római császárrá.)³⁴ Így maradt fenn tehát a festő Magister Nicolaus, azaz Miklós Mester neve, s így állapítható meg a gótikus festés pontos évszáma.

A fal közepén – a próféták sorában – a már említett négykaréjos keretezésben két királyi koronát viselő figura maradványai látszanak, akiket valószínűleg Dáviddal és Salamonnal azonosíthatunk.³⁵ A keresztény művészet számára Dávid azért jelentős, mert Jézus az ő leszármazottja, Fia, a bölcs Salamon pedig azt kérte az Úrtól, hogy különbséget tudjon tenni a jó és a rossz között.³⁶

*

29. Lángi 2006, 368.

30. Máté 28.1.

31. Lukács 24. 10.

32. Szuhay-Havas 1993, 266–268.

33. Sipos 2000, 397–401.

34. Vég 1991, 73–76.

35. Lángi 2006, 368.

36. Seibert 1994, 67–68, 274–275.

A lónyai falképek harmadik, reneszánsz rétege – amelyet egy 1941-ben végzett tartozás során tett megfigyelés szerint 1631-es évszámmal keletkeztek – feltehetően Lónyay Menyhért kegyurasága idején készült.³⁷ Ennek bemutatása és értelmezése azonban már egy újabb tanulmány tárgyát képezheti majd.

Fontosabb irodalom

- Entz Géza (szerk.) (1987): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I-II. (Akadémiai Kiadó, Budapest)
- Fazekas Gyöngyi (2008): A lónyai református templom falképeinek restaurálása (Örökség 2008/2, 10-11.)
- Károli Gáspár (ford.): Szent Biblia (Magyar Biblia-Tanács, Budapest, 1990.)
- Lángi József (2004): Előzetes beszámoló a lónyai református templom falképeinek kutatásáról, feltárásáról (Műemlékvédelem 2004/6, 357-374.)
- Oltai Péter (2004): A lónyai református templom műemléki helyreállítása (Műemlékvédelem 2004/6, 348-356.)
- Seibert, Jutta (szerk.) (1994): A keresztény művészet lexikona (Corvina Könyvkiadó, Budapest)
- Sipos László (2000.): Szent László-freskók a laskodi református templomban (Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2000/4. 397-401.)
- Szuhay-Havas Ervin: Magyar szentek (In: Seibert, Jutta szerk.: A keresztény művészet lexikona, Corvina Kiadó, Budapest, 249-271.)
- Vég Gábor (1991): Magyarország királyai és királynői (Maecenas Könyvkiadó, Budapest)
- Vincze István (szerk.) (1995.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye műemlékjegyzéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés, Nyíregyháza)
- White, Kristi (1993): Szentek kislexikona (Maecenas Könyvkiadó, Budapest)

37. Lángi 2006, 371.